

Ryszard Nowicki

Rękopiśmienne listy
ziemiaństwa polskiego
na przykładzie korespondencji
Skórzewskich
z lat 1944–1951

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Gdańskiego

Rękopiśmienne listy
ziemiaństwa polskiego
na przykładzie korespondencji
Skórzewskich
z lat 1944–1951

Ryszard Nowicki

Rękopiśmienne listy
ziemiaństwa polskiego
na przykładzie korespondencji
Skórzewskich
z lat 1944–1951

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Gdańskiego

Gdańsk 2022

Recenzent
prof. dr hab. Tadeusz Stegner

Redaktor Wydawnictwa
Krzysztof Lindstedt

Projekt okładki i stron tytułowych
Studio Spectro

Fotografia na okładce
Ryszard Nowicki

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Książka ukazała się dzięki dofinansowaniu
Samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Województwo
Kujawsko-Pomorskie

Urząd Marszałkowski
Województwa
Kujawsko-Pomorskiego
w Toruniu

Dofinansowano z budżetu Samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Zrealizowano dzięki wsparciu finansowemu miasta Bydgoszczy

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
© Copyright by Ryszard Nowicki

ISBN 978-83-8206-398-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Listy	79
1. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Marii Ogińskiej, Kraków, 19 X 1944	79
2. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Marii Ogińskiej, Kraków, 14 XII 1944	82
3. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Marii Ogińskiej, Kraków, 30 XII [19]44	86
4. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 19 II [19]45	88
5. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 7 IV 1945	91
6. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 20 IV 1945	96
7. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 21 IV [1945]	101
8. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 29 IV [19]45	102
9. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 29 IV 1945	104

10. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 17 V 1945	106
11. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 4 VII [19]45	108
12. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 18 VII 1945	110
13. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 19 VII [19]45	113
14. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 20 VII [1945]	116
15. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 30 VII [19]45	118
16. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 21 IX [1945]	121
17. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 21 IX 1945	123
18. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 24 IX [19]45	127
19. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, [Kraków,] 16 XI [19]45	130
20. Od Krystyny Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 19 XII [19]45	133
21. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 2 I 1946	135
22. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 4 II [19]46	138
23. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Warszawa, 18 III 1946	140
24. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 19 IV [19]46	143
25. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Kr.[aków,] 26 III [1946]	144

26. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Kraków, 24 V 1946	146
27. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, [Innsbruck,] 4 X 1946	148
28. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, [Paryż,] 2 III [19]47	151
29. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 23 VI 1947	154
30. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, [Francja, Mont Blanc,] 30 VIII 1947	157
31. Zygmunt i Leontyna Skórzewscy do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 16 XI 1947	161
32. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 2 II 1948	163
33. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Biarritz, 4 III 1948	166
34. Od Marii Ogińskiej (Mimi) do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 25 III [19]48	168
35. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 6 XI [19]48	170
36. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Biarritz, 4 XII 1948	174
37. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Biarritz, 28 XII 1948	178
38. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 16 II [19]49	180
39. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Biarritz, 6 III 1949	183
40. Od Krystyny Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 7 VI 1949	186
41. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 28 XII 1949	189

42. Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej do Franciszki Skórzewskiej, [Paryż,] 20 XII [19]50	192
43. Od Karola Skórzewskiego-Ogińskiego do Franciszki Skórzewskiej, Paryż, 6 III 1951	195
44. Od Krystyny Skowrońskiej do Franciszki Skórzewskiej, Rio de Janeiro, 21 XII [19]51	197
Bibliografia	201
 Aneks	
Tablica genealogiczna nadawców listów	206
 Summary	
Handwritten letters of the Polish landed gentry from the years 1944–1951 on the example of the Skórzewski family correspondence	207
 Spis fotografii	 210

WSTĘP

WPROWADZENIE

Listy Skórzewskich nie ukazały się dotąd w wydaniu książkowym. W pełni wiarygodny i wyjątkowej wartości rękopiśmienny materiał źródłowy dotyczy przełomowego wydarzenia w wielowiekowej historii rodu Skórzewskich, a także innych polskich rodów ziemiańskich. W wyniku wydarzeń okresu II wojny światowej, a następnie zmian politycznych w Europie Środkowej i dostania się Polski w strefę wpływów Związku Radzieckiego warstwa ziemian w 1945 r. przestała istnieć. Ziemianie utracili na mocy wprowadzonej 6 września 1944 r. reformy rolnej swoje majątki, zamieszkiwane od pokoleń rezydencje, zgromadzone w nich dobra kultury materialnej, w tym cenne księgozbiory. Nie mogli nawet zamieszkać na terenie powiatu, w którym znajdowała się jeszcze do niedawna ich prywatna własność. W przyjmowaniu dzieci na studia i znalezieniu pracy natrafiali na ogromne trudności. Przeszkodę stanowiło zwłaszcza ich pochodzenie. Byli szykanowani oraz poddawani różnym represjom, z wtrąceniem do więzień i utratą życia łącznie. Powody prześladowań były liczne, w tym ofiarna współpraca z rządem londyńskim czy Armią Krajową podczas II wojny światowej.

Utrwalone na kartach korespondencji treści pochodzą z lat 1944–1951. Stanowią swego rodzaju biograficzne kalendarium Skórzewskich w przełomowym okresie ich życia, związanym z całkowitą konfiskatą prywatnych majątków w ojczyźnie oraz koniecznością zaczęcia wszystkiego od nowa za granicą. Nierzadko silnie emocjonalny zapis daje obraz wyjątkowo tragicznej sytuacji rodziny, jak również wielu ziemian w kraju i na uchodźstwie. Na kartach manuskryptów, obok Skórzewskich, występują przedstawiciele innych rodów ziemiańskich, którzy doświadczyli podobnych losów. W korespondencji jest mowa m.in. o Bnińskich, Czartoryskich, Druckich-Lubeckich, Ogińskich, Potockich, Potulickich, Tyszkiewiczach czy Radziwiłłach. Okres II wojny światowej oraz skomplikowanych losów powojennych przedstawicieli rodów od stuleci trwale związanych z historią ojczyzny należy do mniej poznanych. Nasza wiedza w tym zakresie nadal jest skąpa. W pewnej mierze istniejącą lukę i występujące białe plamy pozwalają wypełnić zachowane unikatowe manuskrypty.

Książka jest skierowana do szerokiego grona czytelników – naukowców (zwłaszcza przedstawicieli nauk humanistycznych, społecznych czy kulturoznawstwa), studentów, uczniów różnych typów szkół, regionalistów oraz pasjonatów historii. Należy wyrazić nadzieję, że niniejsza publikacja spotka się z ich życzliwym przyjęciem.

STAN BADAŃ

Prezentowana książka jest pierwszym wydaniem korespondencji Skórzewskich. Wyjątkowo cenny rękopiśmienny materiał źródłowy do dziejów ziemiaństwa w Polsce i uchodźstwa polskiego nie

był dotąd przedmiotem dociekań naukowych. Zaledwie pojedyncze listy z badanego okresu ukazały się drukiem, tj. jedna korespondencja Karola Skórzewskiego-Ogińskiego skierowana do dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Aleksandra Birkenmajera¹, trzy listy napisane we Włoszech przez Zygmunta Skórzewskiego do generała Władysława Andersa², pułkownika Stanisława Gano³ i Edwarda Raczyńskiego⁴ oraz w całości list prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie Władysława Raczkiewicza do Zygmunta Skórzewskiego⁵, którego fragment został zamieszczony w 1966 r. na łamach wychodzącego w Londynie „Komunikatu Koła 16. Pułku Ułanów Wielkopolskich im. gen. dyw. Gustawa Orlicz-Dreszera”⁶. Wszystkie te korespondencje pochodzą z 1946 r.

Podstawę niniejszej edycji źródłowej stanowią wyjątkowej wartości manuskrypty przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Ich pełnej drogi do poznańskiej instytucji nauki i kultury nie zdołałem prześledzić. Korespondencja Skórzewskich była wystawiona na aukcji. Dom Aukcyjny Okna Sztuki w Warszawie 20 czerwca 2009 r. za cenę wywoławczą 2400 zł oferował sprzedaż 42 listów. Oferta antykwaryczna nie znalazła jednak nabywcy.

¹ R. Nowicki, *Hrabiego Skórzewskiego poszukiwania miejsca na ziemi. Dziennik podróży do Australii*, Bydgoszcz 2008, s. 205.

² R. Nowicki, *List Zygmunta hrabiego Skórzewskiego do generała Władysława Andersa z 1946 roku* [w:] *Interpretatio rerum gestarum. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Ostoją-Zagórskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Jankowski, J. Maciejewski, Bydgoszcz 2013, s. 256–259.

³ R. Nowicki, *Hrabiego...*, s. 95–96.

⁴ *Ibidem*, s. 170.

⁵ *Ibidem*, s. 96.

⁶ *Dział personalny*, „Komunikat Koła 16. Pułku Ułanów Wielkopolskich im. gen. dyw. Gustawa Orlicz-Dreszera” 1966, nr 14, s. 4. Skórzewski był rezerwistą białej bydgoskiej szesnastki, tj. 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich.

Próby odkrycia, w jaki sposób rękopisy znalazły się w antykwariacie, uzyskania dodatkowych informacji związanych z losami manuskryptów po zakończonej aukcji oraz dotarcia do posiadacza zbioru, zakończyły się całkowitym niepowodzeniem.

Rok później w katalogu aukcyjnym antykwariatu warszawskiego „Lamus”, wydanym w 2010 r., został odnotowany zbiór 43 listów pod nazwą *Skórzewscy z Czerniejewa*⁷. Faktycznie zbiór ten liczył 44 korespondencje. Nie uwzględniono listu wysłanego z Brazylii, o treści którego wspomniano w zwięzłej informacji. W katalogu słusznie podkreślono znaczenie rękopisów: „Rzadki zbiór (brak podobnych archiwów w zbiorach publicznych) powojennej korespondencji arystokracji i cenne źródło do dziejów ziemiaństwa wielkopolskiego ostatnich lat wojny i pierwszych lat powojennych”⁸. Cały ten zasób, tj. 44 listów, trafił do Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Stał się podstawą powstania publikacji⁹. Korespondencję Skórzewskich opatrzono sygnaturą rękopisu numer 3907912. Z tego zbioru 3 listy (w tym jedna karta pocztowa) były adresowane

⁷ XXXI *Aukcja Książek i Grafiki*, Warszawa, 27 listopada 2010 [katalog opracowali: książki – A. Jabłoński, rękopisy, fotografie – T. Lenczewski, grafika, mapy – M. Sobańska, A. Osełko; „Lamus” Dom Aukcyjny], Warszawa 2010, s. 68, poz. 141.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Po raz pierwszy wyniki badań przedstawiłem w wystąpieniu zatytułowanym *Rękopiśmienne listy ziemiaństwa polskiego z lat 1944–1951 na przykładzie korespondencji Skórzewskich*, wygłoszonym podczas VIII *Ogólnopolskiego Seminarium Prawa Ochrony Zabytków dla młodych naukowców, doktorantów i studentów im. Profesora Jana Pruszyńskiego*, organizowanym przez: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Centrum Prawa Ochrony Dóbr Kultury UNESCO Uniwersytet Opolski, Pałac Lubostroń (Lubostroń, 22–24 września 2021 r.).

do Marii księżnej Ogińskiej, a pozostałych 41 listów do Franciszki Skórzewskiej. Wszystkie manuskrypty zostały skierowane do Poznania, gdzie mieszkaly adresatki. Pismem odręcznym napisano 42 listy, a 2 – na maszynie do pisania. Największą liczbę, to jest 26 listów, skreślił Karol Skórzewski-Ogiński (w tym wszystkie 3 listy do Marii Ogińskiej, wysłane z Krakowa 19 października, 14 grudnia oraz 30 grudnia 1944 r.). Janina Skórzewska-Ogińska jest autorką 8 korespondencji, Maria Ogińska (Mimi) – 6, Krystyna Ogińska – 2, Zygmunt i Leontyna Skórzewscy – 1, Krystyna Skowrońska – 1. Najobszerniejszy z nich zawiera 6 stron tekstu (3 karty). Zostały sporządzone na papierze o różnym formacie, w większości dwustronnie zapisanym. Rękopisy przetrwały w dobrym stanie, ale z widocznymi licznymi uszkodzeniami mechanicznymi liter w wyniku zastosowania dziurkacza. Napisano je w językach polskim z fragmentami w języku francuskim. Tłumaczenia z języka francuskiego dokonała Barbara Kozber-Niedbalska.

Życie i działalność Karola Skórzewskiego-Ogińskiego, głównego nadawcy listów, oraz adresatek całej korespondencji, tj. Marii Ogińskiej i Franciszki Skórzewskiej, w zasadzie nie znajduje odzwierciedlenia w opracowaniach. Jedynie Zygmunt Skórzewski, autor jednego listu napisanego wspólnie z żoną Leontyną z Radziwiłłów Skórzewską, doczekał się biogramu w *Polskim słowniku biograficznym*¹⁰. Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu w 2019 r. wydała wspomnienia Marii Ogińskiej¹¹, które po raz pierwszy przybliżają

¹⁰ A. Dzieczkowski, *Skórzewski Zygmunt Włodzimierz* [w:] *Polski słownik biograficzny*, Warszawa–Kraków 1997–1998, s. 381–383.

¹¹ Zob. M. Ogińska, *Moje pamiętniki*, opr. R. Nowicki, Poznań 2019. Zob. także R. Nowicki, M. Ogińska, „*Moje pamiętniki*”, „*Winieta*” 2019, nr 3(77), s. 14; *idem*, *Słów kilka o powstaniu pamiętników Marii Skórzewskiej Michałowej Ogińskiej*, „*Winieta*” 2021, nr 1(80), s. 12–13.

sylwetkę tej zapomnianej arystokratki. Karol Skórzewski-Ogiński doczekał się zaledwie skromnych wzmianek w literaturze¹². Wiele wspomnianych w korespondencji osób czeka na hasła słownikowe. Tak więc zachowana korespondencja stanowi zaledwie początek prac wymagających uzupełnień na podstawie innych źródeł. Brak not o postaciach uniemożliwia na obecnym poziomie badań przedstawienie licznych wątków poruszonych w korespondencji w chociażby zadawalającym stopniu. Pomocne w pewnym zakresie okazały się informacje udzielone przez Leona Skórzewskiego, Konstantego Radziwiłła (Kocia), Barbarę Górską-Kozłowską. Postaci te pojawiają się na kartach manuskryptów, jednak rozmowy z nimi przeprowadziłem przed dotarciem do korespondencji. Tożsame przed laty dyskusje pozwoliły wyjawiać część imion własnych stosowanych w rodzinie Skórzewskich, dobrze poznać ich koligacje rodzinne oraz ustalić niektóre nazwiska oraz miejsca występujące w korespondencji. W poszukiwaniu informacji źródłowych o Skórzewskich wyruszyłem w 2008 r. na Antypody¹³. Leon Skórzewski, jedyny syn ostatniego właściciela dóbr łabiszyńskich i czerniejewskich – IV ordynata na Radomicach i Czerniejewie Zygmunta hrabiego Skórzewskiego, posiadał wyjątkowo skromne informacje dotyczące stryja Karola Skórzewskiego-Ogińskiego oraz swojej matki chrzestnej, którą była Maria Ogińska. Daleka jego krewna Franciszka Skórzewska, w trakcie prowadzonych badań w Australii, związanych z dziejami uchodźstwa polskiego, w ogóle nie została wspomniana. Mieszkający w Gdańsku inżynier Konstanty Radziwiłł (Kocio) pod koniec ubiegłego wieku przechowywał skromny

¹² Zob. np. *Ziemiaństwo polskie 1920–1945*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1988.

¹³ Zob. R. Nowicki, *Hrabiego...*

album rodzinny, w którym na fotografii została uwieczniona córka Karola Skórzewskiego-Ogińskiego, Maria Ogińska, podpisana jako Mimi. Dużą wiedzę na temat przedstawicieli rodu Skórzewskich, z linii łabiszyńskiej i czarniejewskiej, posiadała zmarła w 2017 r. Barbara Górską-Kozłowska. Córka głównego pełnomocnika Skórzewskich do 1939 r. Franciszka Górskiego, z którą przeprowadziłem wiele długich rozmów w Warszawie, dysponowała skąpyimi informacjami o wojennych i powojennych losach Skórzewskich. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w badaniach wyjątkowo duże znaczenie mają nawet skromne wzmianki biograficzne.

Na zachowanych manuskryptach widnieją dopiski ołówkiem. Zostały one sporządzone przypuszczalnie już po śmierci adresatek. Dotyczą identyfikacji niektórych osób i miejsc wspominanych w korespondencji. Część z nich ustaliłem w wyniku podjętych badań. Na kartach manuskryptów nadal jednak pozostają zapisy nierozszyfrowane. Nie wiadomo, czy w przyszłości będzie możliwa ich pełna identyfikacja. W korespondencji występują imiona Maria (Mimi) oraz Krysia, nad którymi dopisano nazwisko: Skórzewska. Faktycznie dziewczynki nosiły nazwisko Ogińskie.

Warstwa ziemiaństwa po 1945 r. miała zostać wymazana z pamięci historycznej. Przez wiele lat byli rzeczywiście skazani na zapomnienie. Nieliczne publikacje o nieistniejącej warstwie społecznej zaczęły powstawać na emigracji¹⁴. W Polsce po II wojnie światowej prace badawcze rozpoczęto w Instytucie Historii PAN. Na szczególną uwagę zasługują pionierskie monografie redakcyjne Janiny Leskiewiczowej¹⁵: wydane w 1985 r. *Ziemiaństwo polskie*

¹⁴ Zob. np.: M. Czapska, *Europa w rodzinie*, Paryż 1970; W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludziach*, Londyn 1973.

¹⁵ Profesor Janina Leskiewiczowa (1917–2012) pracowała w Instytucie Historii PAN oraz współpracowała z Instytutem Kultury Materialnej PAN. Była

1795–1945¹⁶ oraz opublikowane trzy lata później *Ziemiaństwo polskie 1920–1945*¹⁷. Dopiero po 1989 r., w wyniku zmian ustrojowych i zniesienia cenzury w kraju, można było prowadzić swobodnie dośledzenia naukowe. Od tego czasu opublikowano wiele artykułów i liczne wartościowe monografie, jak te autorstwa Andrzeja Kwileckiego¹⁸. Problematyka ziemiaństwa wzbudza zainteresowanie czytelników i nadal pozostaje obecna w literaturze przedmiotu. Bogata jest zwłaszcza literatura pamiątkarska i wspomnieniowa¹⁹.

ponadto m.in. redaktorką słownika *Ziemiaństwo polskie XX wieku* oraz honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego.

¹⁶ *Ziemiaństwo polskie 1795–1945*, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1985.

¹⁷ *Ziemiaństwo polskie 1920–1945...*

¹⁸ A. Kwilecki, *Wielkopolskie rody ziemiańskie*, Poznań 2010; idem, *Ziemiaństwo wielkopolskie. Między wsią a miastem*, Poznań 2001; *Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji*, red. A. Kwilecki, Poznań 2004.

¹⁹ Zob. np.: D. Chłapowski, *Chłapowscy. Kronika rodzinna*, Warszawa 1998; *Donimirszy. Ocalić od zapomnienia. Wspomnienie i notatki rodziny ziemiańskiej*, red. J. Schirmer, Kraków 2018; H. Donimirska-Szyrmerowa, *Był taki świat... Mój wiek XX*, Warszawa 2007; J. Jackowska, J.M. Jackowski, *Znad Dniepru nad Odrę. Wspomnienia matki i syna*, Warszawa 2008; M. Ogińska, *Moje pamiętniki...*; *Potworowscy. Kronika rodzinna*, opr. D. Chłapowski, Warszawa 2002; T. Rostowska z Fudakowskich, *Za szlakiem mojego życia. Wspomnienia z lat 1876–1949*, Lublin 2013; K. Skirmunt, *Moje wspomnienia 1866–1945*, wstęp i opr. E. Orlof, A. Pasternak, Rzeszów 1998; Janina z Puttkamerów Żółtowska, *Dziennik. Fragmenty wielkopolskie 1919–1933*, wyb. i opr. B. Wysocka, Poznań 2003; Magdalena z Nałęcz-Gorskich Komorowska, *Powrót do Żmudzi, Łomianki* 2018; Anna Rey Konstantynowa Potocka, *Przez góry, doliny... Wspomnienia*, Łomianki 2011; K. Morawski, *Wspomnienia Turwi*, Kraków 1981; Maria Małgorzata z Radziwiłłów Franciszkowa Potocka, *Z moich wspomnień (Pamiętnik)*, Łomianki 2010; K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne*, Kraków 2008; A. Mycielski, *Chwile minionego czasu*, Kraków 1976; *Pamiętnik księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej 1914–1918*, przyg. J. Pajewski, opr. A. Kosicka-Pajewska, Poznań 1997.

Ogłoszono również liczne opracowania²⁰. Na temat historii rodziny Skórzewskich zostały opublikowane monografie. Pierwszą próbę przybliżenia sylwetek przedstawicieli rodu pieczętujących się herbem Drogosław podjąłem w 1998 r. w książce *Semper recte. Z dziejów rodu Skórzewskich*²¹. Cztery lata później ogłosiłem pracę *Skórzewscy właściciele dóbr łabiszyńskich. Rola w życiu społeczno-politycznym wielkopolskiego ziemiaństwa*²². W tej naukowej monografii rozważania zostały doprowadzone do 1939 r. Okres II wojny światowej oraz powojenny, z uwagi na dotkliwy brak źródeł, został zaledwie

²⁰ Zob. np.: M. Chorążki, *Ziemiańskie wobec wojny. Postawy właścicieli ziemskich województwa krakowskiego w latach 1939–1945*, Kraków 2010; *Dziedzictwo. Ziemiańskie polscy i ich udział w życiu narodu*, red. T. Chrzanowski, Kraków 1995; T. Epsztejn, *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.*, Warszawa 2005; K. Jasiewicz, *Lista strat ziemiaństwa polskiego 1939–1956*, Warszawa 1996; *idem, Zagłada polskich kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1998; S. Mackiewicz-Cat, *Dom Radziwiłłów*, Warszawa 1990; W. Molik, *Życie codzienne ziemiaństwa wielkopolskiego w XIX i na początku XX wieku*, Poznań 1999; B. Okoniewska, *Polscy ziemiańscy i chłopcy Wielkopolski i Pomorza w latach II Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1991; W. Roszkowski, *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1986; *Zagłada dworów w województwie białostockim po roku 1939*, red. E. Rogalewska, Ł. Lubicz-Łapiński, Białystok 2012; *Ziemiańskie wobec okupacji 1939–1945*, red. M. Wenklar, Kraków 2006; A. Łuczak, *Polscy ziemiańscy. Szkice o losach i dziedzictwie*, Warszawa 2020.

²¹ R. Nowicki, *Semper recte. Z dziejów rodu Skórzewskich*, Lubostroń 1998. Rok wcześniej ukazała się kilkunastostronicowa publikacja tegoż, *Skórzewscy*, Lubostroń 1997. Na łamach tygodnika lokalnego „Pałuki” na początku 1996 r. ukazały się cztery artykuły tegoż: *Ród Skórzewskich*, cz. 1, „Pałuki” 1996, nr 3, s. 7; *Ród Skórzewskich*, cz. 2, „Pałuki” 1996, nr 4, s. 7; *Ród Skórzewskich*, cz. 3, „Pałuki” 1996, nr 5, s. 7; *Ród Skórzewskich*, cz. 4, „Pałuki” 1996, nr 3, s. 7.

²² R. Nowicki, *Skórzewscy właściciele dóbr łabiszyńskich. Rola w życiu społeczno-politycznym wielkopolskiego ziemiaństwa*, Toruń 2002.

zasygnalizowany na jednej stronie. Wgląd do prywatnego archiwum Leona Skórzewskiego i toczone rozmowy z synem Zygmunta Skórzewskiego pozwoliły ogłosić kolejną książkę *Hrabiego Skórzewskiego poszukiwania miejsca na ziemi. Dziennik podróży do Australii*²³. Czytelnik znajdzie w niej informacje dotyczące wojennych losów Zygmunta i Leontyny Skórzewskich oraz powojennego życia na emigracji Leona Skórzewskiego. Nadal jednak pozostaje do wyjaśnienia wiele kwestii wymagających podjęcia rzetelnych źródłowych badań naukowych. Maria Ogińska, Zygmunt Skórzewski i jego brat Karol Skórzewski-Ogiński są postaciami bez wątpienia wyjątkowo interesującymi.

Niniejszą monografię napisano głównie z zastosowaniem metody krytycznej analizy rękopiśmiennych źródeł historycznych, zaopatrzone w przypisy, w których zamieszczono zwięzłe informacje ułatwiające Czytelnikowi lekturę listów w dowolnym miejscu. W przypisach odnotowano materiały źródłowe, pozycje bibliograficzne, nazwiska informatorów, jeżeli sięgnięto po informacje udzielone przez pojawiających się na kartach korespondencji Leona Skórzewskiego, Konstantego Radziwiłła (Kocio) i Barbarę Górską-Kozłowską. Pomocne w ustaleniu wojennych losów Marii Ogińskiej były wspomnienia Olgi Dawidzińskiej, córki litewskiego służącego Józefa Lingio (Lingisa). Pełen wykaz wykorzystanych materiałów, w tym informacji ustnych, zamieszczono w bibliografii na końcu książki. Zrezygnowano z konsekwentnego podawania lat życia wszystkich osób wymienionych w korespondencji. Postąpiono tak, by nie powielać błędów zawartych w wydawnictwach tradycyjnych, a zwłaszcza informacjach elektronicznych dostępnych w Internecie.

²³ R. Nowicki, *Hrabiego...*

W badaniach nad ziemiaństwem polskim stale dają o sobie znać ogromne luki i białe plamy. Zachowana korespondencja Skórzewskich zawiera wyjątkowo cenny materiał badawczy pozwalający częściowo je wypełnić. Utrwalone indywidualne losy Skórzewskich odsłaniają fakty, o których do tej pory nie było wiadomo. Listy stanowią istotne źródło wiadomości o życiu rodziny pod koniec II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. Przedstawiają ważny fragment losów polskich ziemian w kraju i rozsianych po świecie. Fascynująca treść dotyczy licznych problemów, z którymi przyszło zmierzyć się przedstawicielom tej warstwy. Manuskrypty utrwaliły wydarzenia w sposób wyjątkowo realistyczny. Zawarte w nich treści mogą stanowić impuls do dalszych badań podejmowanych przez ośrodki naukowe w kraju i za granicą.

ADRESACI LISTÓW

Bez wątpienia najważniejszą adresatką korespondencji, pomimo przetrwania zaledwie trzech listów, pozostaje Maria Ogińska. Jest ona postacią niemalże całkowicie zapomnianą zarówno w Polsce, jak i na Litwie²⁴. Maria Ogińska pochodziła z czerniejewskiej linii Skórzewskich. Była córką II ordynata na Radomicach i Czerniejewie Zygmunta Skórzewskiego i Konstancji z Potulickich Skórzewskiej. Urodziła się 5 stycznia 1857 r. w Warszawie. W Czerniejewie 22 lipca 1876 r. poślubiła Michała księcia Ogińskiego²⁵. Następnego dnia

²⁴ Zob. M. Ogińska, *Moje pamiętniki...*, s. 8.

²⁵ Na udzielenie ślubu przez biskupa katolickiego, w okresie Kulturkampfu, nie wyraziły zgody władze pruskie. Maria Ogińska знаła politykę zaborcy pruskiego wobec ludności polskiej. Nie stanowiło to przeszkody w przyjęciu podczas I wojny światowej w Wilnie, 12 grudnia 1915 r., cesarza Niemiec

Fot. 1. Maria księżna Ogińska

Źródło: fot. ze zbiorów Barbary Górskiej-Kozłowskiej, reprodukcja fot. Ryszard Nowicki.

po ślubie wyjechała z mężem na Żmudź, gdzie spędziła kilkadziesiąt lat. Małżonkowie zamieszkali najpierw w Retowie, a po dziesięciu latach we wzniesionym własnym neorenesansowym pałacu w Płungianach. Do wystroju wnętrza wykorzystali przedmioty pochodzące z jednego z pałaców ostatniego króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz cesarza Maksymiliana Ferdynanda Józefa Habsburga²⁶, brata cesarza Franciszka Józefa I. W rezydencji zgromadzili wartościową bibliotekę, a także liczne pamiątki po Ogińskich, w tym obrazy, rzeźby

Wilhelma II Hohenzollerna: „Z katedry pojechał cesarz do naczelnego wodza X-tej armii generała Eichhorna, rezydującego w pałacu Tyszkiewiczów nad Wilją, a stamtąd udał się – do księżnej Michałowej Ogińskiej, w której pałacu opodal kościoła św. Jerzego (były pałac hr. Ignacego Milewskiego) mieszka Oskar Pruski [syn cesarza Wilhelma II – RN]. Gest ten, pełen uprzejmości i galanterii ujął polskie społeczeństwo tutejsze. Cesarz pocałował księżnę w rękę i rozmawiał po francusku. W trakcie rozmowy zapewnił, że zmuszony był dobyć się miecza i pochwy. – Nie ja wywołałem tę wojnę, nie ja! – rzekł cesarz podniesionym tonem uderzając ręką w stół” – C. Jankowski, *Z dnia na dzień*. Warszawa 1914–1915 *Wilno*, Wilno 1923, s. 396.

²⁶ M. Ogińska, *Moje pamiętniki...*, s. 86. Maksymilian Ferdynand Józef Habsburg (1832–1867), arcyksiążę austriacki. W wyniku francuskiej interwencji zbrojnej od 1864 r. cesarz Meksyku. Pokonany przez armię meksykańską został rozstrzelany w 1867 r.

Prof. dr hab. Ryszard Nowicki, historyk, bibliolog. Pracownik Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, był profesorem Uniwersytetu w Białymstoku. Opublikował m.in.: *Skórzewscy, właściciele dóbr łabiszyńskich. Rola w życiu społeczno-politycznym wielkopolskiego ziemiaństwa*, Toruń 2002; *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006 (Nagroda Naukowa im. Adama Łysakowskiego Zarządu Głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2007); *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944–1955. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013; *Maria księżna Ogińska, „Moje pamiętniki”*, oprac.,

wstęp i przyp. R. Nowicki, Poznań 2019. Prowadził badania naukowe w Australii w 2008 r., związane z dziejami polskiej dyplomacji i uchodźstwa polskiego, dotyczące rodziny Skórzewskich (*Hrabiego Skórzewskiego poszukiwania miejsca na ziemi. Dziennik podróży do Australii*, Bydgoszcz 2010). W latach 2012–2015 zrealizował grant Narodowego Centrum Nauki, którego rezultatem było ogłoszenie monografii *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015 (Nagroda Specjalna w Konkursie na Najlepszą Książkę Akademicką w Roku 2015, podczas 19. Poznańskich Dni Książki nie tylko Naukowej, Poznań, 4–6 XI 2015 r.). Pomysłodawca i organizator ogólnopolskich konferencji naukowych *Ochrona Zbiorów Bibliotecznych. Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość* (Bydgoszcz 2016 i 2018). Stypendysta Prezydenta Miasta Bydgoszczy w 2021 r.

„Listy były wysyłane pocztą albo, ze względów bezpieczeństwa, poprzez zaufane osoby, wiadomości w nich zawarte niekiedy były szyfrowane, postaci zapisywane w formie skrótowej [...]. Ustalenie losów bohaterów pracy, kto jest kto, wymagało wiele trudu, detektywistycznych niekiedy działań, wieloletnich badań, np. w archiwach poznańskich, a nawet dalekich podróży, np. do Australii. Należą się za to autorowi słowa uznania [...]. Przygotowana przez Ryszarda Nowickiego praca jest ważnym przyczynikiem do dziejów ziemiaństwa polskiego po drugiej wojnie światowej. Wprowadza do obiegu naukowego nowe źródło, listy Skórzewskich. Może być przykładem, jak należy wydawać teksty źródłowe”.

Z recenzji prof. dra hab. Tadeusza Stegnera

**Wydawnictwo
Uniwersytetu
Gdańskiego**

ISBN 978-83-8206-398-1